

Пазнанне родных глыбінь: гістарычны кантэнт у паэзіі М. Арочки

У аўтарскай прадмове «Вымярэнні майго свету» да кнігі выбранай паэзіі «Памяць зярнятаў» (1991) Мікола Арочка невыпадкова згадаў словы, прачытаныя калісьці Сакратам на развалінах Дэльфійскага храма, – спазнай сябе! Гэтыя словы-наказ (пакінутыя як быццам самімі Багамі) прайшлі праз стагоддзі і стукаюцца ў свядомасць кожнага, хто здольны духоўна расці і самаўдасканалвацца. Але іх змест не замыкаецца на чалавечай асобе, на спазнанні ўласнага “я”. Спазнаць сябе – гэта дакапацца таксама да зляжалых пластоў мінуўшчыны, бо там – «наша глыбіннае пазнанне сябе», вытокі нашых «гістарычных праўд і няпраўд, выйграных і нявыйграных бітваў...» [1, с. 8]. На дзесяцігоддзе раней, у «Прадспеве...» да паэмы «Крэва» (1981), што напісаны ў форме звароту да Янкі Купалы, гэтая думка была акрэслена ў радках, свядома зарыентаваных на творчую ўстаноўку народнага песняра («Пачнём дакапывацца самі / Разгядкі нашых крыўд і бед...». – «Магіла льва»): «Жывым, нам трэба пазнаваць сябе, / Ісці глыбей да цяжкае разгядкі: / Хто мы былі? / І хто нашы нашчадкі? / Які наш лёс далейшы ў барацьбе?» [1, с. 277]. Арыентацыя М. Арочки на ўздымна-адраджэнскую пару рубяжа XIX – XX стст., якой народжаны духоўны завет Ф. Багушэвіча, сфарміравана мастакоўскае крэда Янкі Купалы, тут больш чым відавочная.

Пра што б ці пра каго ні пісаў М. Арочка, яго паэзія заўсёды набліжана да маральна-псіхалагічнай асноў народнага быцця. Гэтая набліжанасць, разуменне сапраўдных жыццёвых каштоўнасцей выявілася як у шматлікіх вершах, напісаных у розны час, так і ў творах ліра-эпасу. Па-мастацку пераканальна народны лёс і характар раскрываюцца на старонках паэмы-маналогу «Хіміна хата» (1977), прысвечанай памяці паэтавай бабкі Хімы. Праз біяграфічнае аўтар прыходзіць да агульназначнага: носьбіт індывідуальных чалавечых якасцей, «слынная бабка Хіма», з’яўляецца адначасна ўвасабленнем найлепшых праяў нацыянальна адметнага ў беларусах. Каштоўнасць паэмы і ў тым, што мастацкі зрок аўтара спыніўся на малараспрацаванай у літаратуры тэме палону (асабліва часоў Першай сусветнай вайны). «Чорны вугельчык» у лёсе гераіні – яе знаходжанне на чужыне – толькі першы «ў папялішчы наступных пакут» [1, с. 144].

Павышаная ўвага да лёсу народа, яго вялікіх выпрабаванняў і драм усё больш схіляла аўтара да пазнання мінулага. Істотнае заглыбленне паэта ў нацыянальную гісторыю адбылося напрыканцы 1970-х гг. Не адыходзячы ад праблем дня сённяшняга, ён адчуў унутраную патрэбу ў тым, каб папоўніць сваё і наша веданне глыбінь гістарычнага жыцця народа, адрадіць яго памяць пра самога сябе. На той час адраджэнскія працэсы, якімі будуць

пазначаны канец 1980-х – першая палова 1990-х гг., не набылі яшчэ вонкавай выяўленасці. Аднак тое, што неўзабаве выйдзе на паверхню, ужо выпявала ў індывідуальнай і грамадскай свядомасці, у свядомасці такіх людзей, як Мікола Арочка.

Зварот паэта да гістарычнага матэрыялу ляжыць у той самай плоскасці, што і клопат пра сённяшняе «ўтрываленне роднай мовы, культуры, угрунтаванне сапраўднага Гаспадара роднай зямлі» [1, с. 8]. Гэтыя жыццёва важныя для нашага краю праблемы з нязменнай увагай і настойлівасцю “абжываюцца” ў творах паэта.

Паэзія М. Арочки апошніх дзесяцігоддзяў прыцягвае ўвагу перш за ўсё двума вымярэннямі: прагай спазнання глыбінных пластоў роднай зямлі і ўстурбаваным далучэннем да яе сучасных праблем і патрэб. Першае з вымярэнняў сімвалічна ўвасабляе тыя “трывушчыя” сілы народа, якія спакон, нібы старажытныя замкі, стаялі на ахове яго духоўнасці, культуры, мовы (са старонак Арочкавых кніг да нас прамаўляюць Францішак Скарына, Паўлюк Багрым, Якуб Колас, Гальяш Леўчык, Валянцін Таўлай, Уладзімір Караткевіч і інш.). Другое – неадлучнае ад першага: яно тоіць у сабе ўскладненыя вузлы актуальных праблем, нялёгкіх для вырашэння. Роздум над імі, унутранае далучэнне да іх і вызначае напружаную працу душы творцы.

Пафас усвядомленага спаўнагня і шанавання нашага «гістарычнага дому» ўласцівы ўсім без выключэння драматычным паэмам М. Арочки («Курганне», «Крэва», «Мелодыя Таўлая», «Судны дзень Скарыны»). Не без поспеху аўтар спрабуе спраўдзіць прынятую сэрцам ідэю і ў формах верша, асабістага маналогу, праз лірычнае “я”, у формах то пераўвасоблена-ўмоўных, то грамадзянска-публіцыстычных. У кантэксте яго гістарычнага бачання істотным з’яўляецца сімвалічны вобраз «падземных замкаў». Да іх аўтар звяртаецца, як да жывых (за імі ж – вялікасныя постаці нацыянальнай культуры!), гэты яны здавён «з глыбінь рыхтавалі зрух», сталі, па сутнасці, творчым лёсам самога паэта. Асабістае ўздымаецца да шырока абагульненага: «Вы мне памагаеце ўстояць самому, / Хоць смаляць над вамі і мной грамы. / Мы ўсе – са свайго гістарычнага дому. / Пакуль у нас вы, / не бяздомнікі мы!» [1, с. 188] («Падземныя замкі»).

Неспрыяльныя, зламысныя сілы шмат разоў спрабавалі абяздоліць, абяздоміць беларускі люд. Адбіць гістарычную памяць, штурхнуць у бездань нематы, дзе – ні ўласнай духоўнасці, ні мовы. У часы незвычайна напружаных гістарычных бітваў, калі зноў і зноў ставіўся на карту лёс Бацькаўшчыны, якраз і набывала магутную сілу мастацкае заступніцтва паэтаў, як, напрыклад, адроджанае ў гады Вялікай Айчыннай вайны “заклінанне” з вядомага верша Гальяша Леўчыка «Хто адрокся сваіх». Да

постаці земляка-слонімца М. Арочка звяртаецца не ў выглядзе дэкларацыйнага паўтарэння яго “заклёну”. Ён узнаўляе асабістае ўзрушэнне з дзён вайны, з таго школьнага ўрока, калі ўвесь клас разам з настаўнікам хорам паўтараў, як «мальбу і літанне», як ужо свой «дзіцячы праклён», словы Г. Леўчыка: «Помню, голас дрыжаў і калені, / Калі я ў тым маленні / прыўстаў: / Той, хто мову сваю і сумленне / Патаптаў – / “Каб ён свету не знаў!”» [1, с. 160] («Заклінанне Чыжыка беларускага»).

Канцэптуальнай важкасцю ў гэтым шэрагу твораў уражвае і «Замак Уладзіміра», прысвечаны У. Караткевічу. Верш пры першым прачытанні можа здацца залішне ўскладненым, як бы грашыць парушэннем цэласнасці ўспрымання («Яго вежа – ў блакіце, / а важкасць падмурка – ў глыбінях...» [1, с. 196]). Але ў радкі трэба ўчытацца: ушыркі і ўглыб разгортваецца ўмоўны вобраз паэта-замка, паэта-крэпасці, у якой незразумелая бяда, нібы таран, зрабіла трагічны пралом. Колькі болю, прыхільнага разумення ўсёй той справы, што стала сэнсам жыцця сябра-паплечніка («Як ты кляў усю погань, фіскалаў смярдзючых, мязотнасць, / Ядры гневу і смеху выплёўваў з высокіх байніц» [1, с. 197]). Абвостранае адтузанне ўразіла аўтара: не стала У. Караткевіча – і «ў сівой гістарычнай дзіянцы – страшэнны прагал!» [1, с. 198]. Адчуванне не як сумная фіксацыя становішча, а як патрэба ўласнай актывізацыі («За тым замкам я быў, як у бацькі свайго за плячыма» [1, с. 198]), патрэба па-грамадзянску ўсвядомлена і можна выходзіць да трывожнага эпасу старадаўнасці. Гэта адтуль, амаль з небыцця, прамаўляе да нас «дух самасвядомасці».

У М. Арочкі ёсць чуйнае адчуванне ўзаемалежнай повязі часоў – аддаленых і блізкіх («далёкія рэчы, / Ды сувязь між імі нялёгкая ёсць!» [1, с. 189]). У многіх вершах мы як бы ўдзельнічаем у працэсе самога высвятлення значаванасці часоў, спазнання іх у кантэксце саміх сябе, сваіх назапашаных каштоўнасцей, выпакутаваных ідэалаў і надзей («Спрэчка нігіліста з Багушэвічам», «Чуеш!..», «Трагедыя Тарашкевіча», «Чытаючы Нагорную пропаведзь», «Грамы і тоны», «Гоняць “кулакоў”» і інш.).

Найбольш плённае рэчышча паэтычнай творчасці М. Арочкі – гэта, несумненна, яго драматычныя паэмы, у якіх уваскрашаюцца вузлавые моманты нацыянальнай гісторыі. Асэнсаванне пераломных трагічных падзей, што адбыліся ў Крэве, а таксама ў эпоху Скарыны, склала дылогію паэмнага эпасу, дзе ў цэнтры – два вырашальныя, лёсатворныя моманты ў жыцці народа: непазбежнае перарастанне палітычнай драмы («Крэва») у глыбокую духоўную драму, якую перажыў наш першадрукар («Судны дзень Скарыны», 1989), у той судны дзень, які шмат у чым пазначыў далейшыя працэсы складвання нацыянальнай самасвядомасці, уключаючы і сучаснасць. У гэтым

рэчышчы па-мастацку даследуюцца і такія вогненныя і драматычныя падзеі на зямлі Айчыны, як трагедыя спаленых вёсак («Курганне», 1979) і высокая ахварнасць нацыянальна-вызваленчага змагання ў Заходняй Беларусі («Мелодыя Таўлая», 1984).

Драматызацыя аддаленых ад нас вякамі крэўскіх падзей, ад якіх, аднак, у многім залежала быць не быць Радзіме – не толькі той, сярэднявечнай, але і сённяшняй, – дала магчымасць зусім недвухсэнсоўна каментавачь сучаснасць, раскрываць змест канфліктаў нашага часу. Да заглыблення ў сутнасць таго, што адбылося напрыканцы XIV ст. у старадаўнім Крэўскім замку, скіроўвае ўжо само слова «Крэва»: «Бяру абломак цэгля, нібы крэда. / І апаліе вусны слова «Крэва» / Гарачым згусткам крэўнасці, крыві» [1, с. 277].

Гістарычны прамежак часу, ахоплены творам, даволі працяглы. Аднак аўтар цікаваць не столькі самі падзеі, колькі іх маральны сэнс, тыя выпрабаванні, маральныя і духоўныя, праз якія выяўляюць сябе народ і асоба ў складаных драматычных абставінах. Аснову сюжэтнага дзеяння «Крэва» складае не вонкавы, падзейны канфлікт, не знешняя канфрантацыя супрацьдзейных сіл, а дзеянне ўнутранае, якое адбываецца ў свядомасці і душы героя, у яго маналогах-рэфлексіях. Апынуўшыся перад трагічным унутраным выбарам, герой М. Арочкі – а такім героем найперш з’яўляецца вялікі князь Вітаўт – чыніць маральны суд над сабой і сваімі блізкімі, задумваецца над сутнасцю быцця, пакутліва разважае над лёсам Бацькаўшчыны і ходам гісторыі: «Які ж / Угатаваны тут вось, за мурамі, / З галінай роду Кейстута – і лес / Супольнасці зямель Літвы Вялікай! / Жамойці і Белай Русі...» [1, с. 211].

Ствараючы вобраз Вітаўта, чалавека і дзяржаўнага дзеяча, аўтар «Крэва» кіраваўся сусветнымі і нацыянальнымі традыцыямі раскрыцця характараў. Вітаўт – герой высокага плана, герой трагедыі. Хоць з пэўнымі агаворкамі, але ўсё ж, думаецца, яго можна паставіць у адзін тыпалагічны рад з Гамлетам У. Шэкспіра, Барысам Гадуновым А. Пушкіна, Кастусём Каліноўскім А. Куляшова. Як і названыя характары-тыпы, створаныя вялікімі папярэднікамі, Вітаўт у М. Арочкі не адназначны, не адналінейны, а шматгранны і аб’ёмны характар. Аўтар не стварае німбу над чалом гэтай вялікай гістарычнай асобы. Ён вылучае ў яго дзяржаўнай чыннасці не адны толькі станоўчыя бакі, але бачыць і пэўныя супярэчнасці, якія ўзніклі на “памежжы” несумненна патрыятычных пачуццяў і неадступнага імкнення да ўлады, якое, магчыма, на той час і было выклікана жыццёвай неабходнасцю дзяржаўнай цэнтралізацыі. Але ж гэта ўсё роўна глыбока ўрэзалася супярэчнасцямі ў яго характар, вылілася ў асабістую

сямейную драму і нават трагедыю (спачатку выкарыстоўваў сілы крыжакоў, а потым тапіў іх у ковенскіх равах, ахвяруючы нават жыццём родных дзяцей...). Палымяна прамоўлена вуснамі Вітаўта яго так званая малітва, але яна таксама нясе на сабе выразныя адзнакі гістарычна накіраванай супярэчнасці характару і дзеяння.

У паэме «Крэва» пераважаюць прынцыпы рэалістычнага ўзнаўлення. Аднак аўтар звяртаецца і да сродкаў умоўнасці, сімволікі, чаргуе рэальнасць і фантастычны вымысел (з'яўленне прывідных постацей Яўнута, Вайдылы і г.д.). У тканіну паэмы ўведзены алегарычныя прытчы «Сон Ягайлы», «Паляўнічая быліца Кейстута», якія прадрэкаюць далейшы ход падзей, надаюць зместу высокую філасофскую напоўненасць.

Да паэмы «Крэва» ў сучаснай беларускай літаратуры не было мастацкага ўзнаўлення вобраза Вітаўта (як і вобразы Ягайлы, Кейстута). Традыцыя, распачатая паэмамі М. Гусоўскага і Я. Вісліцкага, была перапынена ў наступныя стагоддзі. Твор М. Арочкі стаў своеасаблівым адраджэннем традыцыі. Паэма прагучала моцна і свежа – гэта было вяртанне нашай мінуўшчыны, постацей знакамітых продкаў, узнаўленне духу, каларыту эпохі. І невыпадкова выдатны літоўскі паэт Ю. Марцінкявічус, які дасягнуў эстэтычных вышынь у названай гісторыі (і найперш у жанры драматычнай паэмы), пасля прачытання твора М. Арочкі даслаў аўтару словы ўхвалы: «З удзячнасцю за Вершу “Крэву”, з радасцю за Ваша высокае і магутнае слова» [1, с. 6].

Другая частка паэмы і дылогіі – «Судны дзень Скарыны» – дадае істотныя штрыхі да вобраза нашага першадрукара і да эпохі, у якую ён жыў і тварыў. Драматычная паэма – не першы зварот М. Арочкі да скарынаўскай тэмы, да гэтага былі вершы «Слова да Скарыны», раздзел «У дзядоў» з паэмы «Курганне». Беларуская мастацкая Скарыніяна – гэта, як вядома, значная колькасць твораў рознай эстэтычнай важкасці і жанравай прыналежнасці. У гэтым шэрагу – драматычны абразок В. Ластоўскага «Адзінокі», гістарычная драма Я. Дылы «Падуанскі студэнт», лера-паэма Р. Барадуліна «Самота паломніцтва», раман-эсэ А. Лойкі «Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае», п'есы А. Петрашкевіча «Напісанае застаецца» і «Прарок для Айчыны», вершы паэтаў розных пакаленняў і інш.

Паэма М. Арочкі не стала ўсяго толькі чарговым творам пра асветніка. Аўтару ўдалося ўтрымацца на ўзроўні мастацкай значнасці, і адбылося гэта дзякуючы спасціжэнню той духоўнай драмы, якую перажываў наш першадрукар фактычна ўсё свядомае жыццё. Падкрэсліваючы, што драма Скарыны ёсць вынік пэўных палітычных і сацыяльных варункаў на Бацькаўшчыне, пісьменнік разам з тым сцвярджае: тое, што адбываецца з

«беларусінам», – гэта не толькі канкрэтна-гістарычная, чыста нацыянальная з’ява. Праявы трагедыйнасці лёсу мастака выразна бачацца ўжо ў сівой антычнасці. Невыпадкова ў свядомасці Скарыны зноў і зноў узнікаюць аналогіі са сваім лёсам: «Авідзій, Дантэ, / хто павёў ваш лёс / Шляхамі сумных геніяў выгнання?!» [2, с. 6].

Побач з адлюстраваннем духоўных памкненняў Ф. Скарыны ў паэме шырока паказаны яго практычныя захады па наладжванні кнігадруку. Падаюцца шматлікія сустрэчы, размовы асветніка з мецэнатамі, уплывовымі палітычнымі і дзяржаўнымі асобамі, радцамі магістрата, дзеячамі Рэфармацыі і інш. Шляхі Ф. Скарыны пралягаюць праз Вільню, Масковію, Вітэнберг, Познань, родны Полацк... Ён шукае як духоўнага паразумення, так і матэрыяльнай падтрымкі. Апошняя, магчыма, патрэбна нават у большай ступені, бо без яе ён не зможа далей займацца галоўнай справай свайго жыцця – друкаваць кнігі на той мове, з якой Бог «на сьвет пусціў»: «Дзе ж узяць / Для пільнай справы пенязяў, фларэнаў, / Літоўскіх грошаў <...> Дзе мой пратэктар? / Мецэнат памысны? / Дзе вы, упадарцы мудрыя зямлі?» [2, с. 21].

Паэмы «Судны дзень Скарыны» і «Крэва», складаючы дылогію паэмнага эпасу, не маюць, аднак, агульных герояў або сюжэтнага адзінства. Тым не менш сувязь паміж творамі існуе, і яна больш глыбокая. Ва ўступнай частцы паэмы пра Скарыну пісьменнік заўважае: «Вячысты, каранасты, нібы дрэва, / Як мог Цябе сарваць, піхі віхор? / Якая драма? / Збег крывавых зор, / Што ў лёс твой заплылі – / Відаць, з-пад К р э в а!?» [2, с. 6]. Наконт “звяна”, што яднае часткі дылогіі, П. Васючэнка выказаўся наступным чынам: «У “Крэве” мы бачым, як палітычныя манеўры, кампрамісы, спробы перахітрыць гісторыю вядуць да падзей, што робяцца заломам не толькі на жыццёвых мыхах гістарычных асоб (Кейстута, Ягайлы, Вітаўта), але і на гістарычным лёсе Бацькаўшчыны... Асабістая драма Скарыны – пакуты Скарынавага духу – доўжыцца столькі, колькі цягнецца пакутлівая беларуская гісторыя. Такой бачыцца аўтарская задума» [3, с. 59]. Слушнасць высновы крытыка відавочная.

Такім чынам, створаная ў паэзіі М. Арочкі мадэль гістарычнага мінулага грунтуецца на канцэптuallyна заглыбленым пранікненні ў народны лёс і характар, на разуменні драматызму (больш таго, трагедыйнасці) беларускай гісторыі, на адстойванні ідэі нацыянальна ўсвядомленага Гаспадара. Беларуская мінуўшчына ў мастацкім бачанні паэта – гэта і рэпрэзентацыя знакавых постацей, што так ці інакш уплывалі на развіццё краіны, і спасціжэнне сутнасці сацыякультурнай сітуацыі, і сцверджанне аксіялагічных канстант, якія яднаюць далёкае мінулае з днём сённяшнім.

Літаратура

1. Арочка, М. Памяць зярнятаў : выбранае / М. Арочка. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 367 с.
2. Арочка, М. Судны дзень Скарыны : драматыч. паэма / М. Арочка. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 167 с.
3. Васючэнка, П. Драматычная фрэска Скарыны / П. Васючэнка // Тэатр. Беларусь. – 1992. – № 5.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ